

cü hükümdarı oldu. Abbâsî Halifesi Tâi'-Lillâh ona da "Şemsülmeâlî" lakabını verdi ve hil'at gönderdi. Büveyhî Emiri Aduddüdevle, Kâbûs'u Esterâbâd yakınlarında mağlûp ettikten sonra Taberistan ve Cürcân'ı ele geçirdi. Kâbûs ise Sâmânîler'e sığındı ve ancak Büveyhîler'den Fahrüddeve'nin ölümünün ardından ülkesine dönebildi (387/997). Fahrüddeve'nin oğlu Mecdüddeve'yi yendikten sonra Cürcân'a gidip tekrar Ziyârî tahtına oturdu (Şâban 388 / Ağustos 998). Kâbûs, Gazneliler'le iyi ilişkiler kurmakla beraber sadece Abbâsî halifesini metbû tanıdı. Bilge kişiliğiyle tanınan ve kendisi de şair olan Kâbûs âlim, edip ve şairleri himaye etmiş, Bîrûnî *el-Âşârü'l-bâkıye* adlı eserini ona ithaf etmiş, şairler onu övmüştür. Kâbûs'un Büveyhî Veziri Sâhib b. Abbâd, Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd ve tarihçi Utbî'ye yazdığı mektuplar, Seâlibî'nin *Yetîmetü'd-dehr*'i ile Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-üdebâ'* adlı eserinde yer almaktadır. Kâbûs zalimane davranışları yüzünden Ziyârî ordusu tarafından tahtından uzaklaştırıldı ve yerine "Felekülmeâlî" lakabıyla oğlu Menûçihir getirildi (402/1012). Kâbûs da âsi askerler tarafından öldürüldü.

Öte yandan Gazneli Sultan Mahmud, Kâbûs'un kendisine sığınmış olan diğer oğlu Dârâ'yı destekliyordu. Menûçihir, kardeşinin taht üzerindeki iddialarını önlemek ve Sultan Mahmud'un desteğini sağlamak için Gazneli Devleti'ne tâbi oldu. Ardından Sultan Mahmud'un kızıyla evlendi. Sultan Mahmud'un 404'te (1013-14) Hindistan'da Nârâdîn'e yaptığı sefere Menûçihir, Deylemlî askerlerden yardımcı birlik gönderdi. Sultan Mahmud, 419 (1028) yılında Büveyhîler'den Mecdüddeve'nin hâkimiyetindeki Rey şehrini zaptetmek amacıyla batıya yürüdüğü sırada, Gazneli ordusunun ülkesini ele geçirmesinden korkan Menûçihir sultana karşı düşmanca bir tavır takındı. Bunun üzerine Sultan Mahmud ülkesini hâkimiyeti altına aldı. Menûçihir, sultanın geri çekilmesiyle hânedanın başında kalabilmesini sağlamak için 500.000 dinar ödemek zorunda kaldı; kısa bir süre sonra da öldü (420/1029). Menûçihir de babası gibi şairleri himaye etmiş, "Menûçihirî" mahlasını ona nispetle almıştır.

Menûçihir'in ölümünün ardından "Şerefülmeâlî" lakabıyla oğlu Enûşîrvân tahta çıktı ve metbû tanıdığı Sultan Mahmud'a vergi ödedi. Gazneli Enûşîrvân üzerine geçen oğlu Sultan Mes'ûd. Enûşîrvân üzerinde etkili olan dayısı Ebû Kâlicâr'ı akrabalık yoluyla kendisine bağlamaya çalıştı

ve kızıyla evlendi. Bununla beraber yıllık verginin Nişâbûr'daki eyalet divanına ödemesine çok dikkat ediyordu. Ancak Ebû Kâlicâr vergiyi düzenli ödemeyince Mes'ûd, Hazar denizi sahillerine bir sefer yaptı. Gazneli ordusu bu sefer esnasında Cürcân ve Taberistan'ı ele geçirdi. Ebû Kâlicâr, Enûşîrvân ve diğer emirlerle beraber Gazneli ordusunun önünden süreklî kaçtı; sonunda Sultan Mes'ûd'dan af diledi (426/1035); Gazneli ordusunun çekilmesinin ardından Ebû Kâlicâr tekrar bölgede hâkimiyetini kabul ettirdi. Fakat kendisi vergi ödemeye ve Gazneli sarayına rehine göndermeye söz vererek itaatini sürdürdü. Öte yandan Selçuklular'ın önünden kaçan Gazneli valiler Ebû Sehl el-Hamdûnî ve Ebû'l-Fazl es-Sürî, Esterâbâd'a sığındı (429/1038). Sultan Mes'ûd, Cemâziyelâhîr 431'de (Mart 1040) hizmetlerinden dolayı Ebû Kâlicâr'a hil'at gönderdi. Nihayet Enûşîrvân, 433 (1041-42) yılında Ebû Kâlicâr'ı annesinin de yardımıyla esir alıp tahta geçmeyi başardı. Cürcân'ın bu karışık durumundan Selçuklular faydalandı. Tuğrul Bey, 433'te (1041-42) şehri ele geçirip eski Gazneli komutanlarından Merdâvic b. Bişûî'yi (Bisû) buraya nâib tayin etti. Merdâvic, Tuğrul Bey'e 50.000 dinar vergi ödeyecekti. Ardından Enûşîrvân üzerine yürüyerek onu 30.000 dinar vergi ödemeye mecbur etti. Sonunda Tuğrul Bey'in hâkimiyetini kabul edip anlaşmaya vardılar. Cürcân ve Taberistan'daki şehirlerde onun adına hutbe okuttular. Böylece Ziyârîler, Selçuklular'a tâbi olarak XI. yüzyılın son çeyreğine kadar varlıklarını devam ettirdiler. Enûşîrvân muhtemelen 435 (1043-44) veya 441 (1049) yılına kadar hüküm sürdü ve bu tarihte öldü. Yerine Keykâvus b. İskender b. Kâbûs geçti (1049-1087 [?]). Keykâvus b. İskender, *Ķâbûsnâme* adlı nasihatnâme türündeki eseriyle İran'da en çok tanınan Ziyârî hükümdarıdır. Onun ardından tahta geçen oğlu Gîlân Şah adı bilinen son Ziyârî emîridir. 483 (1090) yılı civarında Hasan Sabbâh'ın liderliğindeki Nizârî İsmâîlîler, Ziyârîler hânedanına son verdiler.

Diğer Deylemlî hânedanların aksine Ziyârîler Sünnî idi (Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, s. 166; *Encyclopedia of Asian History*, IV, 314). Ancak Ziyârîler'in sonradan Sâsânî Devleti'ni ihya etmek gibi bir düşünceye kapıldığını iddia eden araştırmacılar da vardır (Hasan Ahmed Mahmûd – Ahmed İbrâhim eş-Şerîf, s. 488). Ziyârîler bölgenin kültür tarihinde önemli izler bırakmış bir hânedandır. Şair, kâtip ve hekim İbn Hindû, Bîrûnî, İbn Sînâ gibi ünlü simalar Ziyârî sarayında himaye gör-

müşlerdir. Muhammed b. Abdülazîz b. Hüseyin el-Kusaybî, *ed-Devletü'z-Ziyâriyye fî Taberistân ve Cürcân hilâle'l-Ķarneyn er-râbî'* ve *l-hâmîs el-hicriyyeyn* adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır (1412, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Süûd el-İslâmiyye).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Abdülcebbar el-Utbi, *Târîh-i Yemîni* (trc. Cerbâzekânî, nşr. Ca'fer-i Şiâr), Tahran 1345 hş., s. 48-68; Gerdîzî, *Zeynû'l-aĶbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1347 hş., tür.yer.; Bîrûnî, *el-Âşârü'l-bâkıye 'ani'l-Ķurûnî'l-hâliye* (nşr. C. E. Sachau), Leipzig 1923, s. 39, ayrıca bk. İndeks; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *Târîh* (nşr. Kâsım Ganî – Ali Ekber Feyyâz), Tahran 1324 hş., tür.yer.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Browne, *LHP*, I-IV, bk. İndeks; Abbâsî-Pervîz, *De-yâlîme ve Ķazneviyân*, Tahran 1336 hş., s. 11-50; İkbâl-i Aştîyânî, *Târîh-i Mufaşşal-i İrân* (nşr. M. Debîr-i Siyâkî), Tahran 1346 hş., s. 126-148; W. Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", *CHIr.*, IV, 175-176, 212-216, 373; Reşîd Abdullah el-Cümeylî, *Dirâsât fî târîhî'l-hilâfeti'l-'Abbâsiyye*, Rabat 1984, s. 173-188; Ni'met Ali Mürsî, *Devletü Âli Ziyârî fî Taberistân ve Cürcân ve mâ câverehümâ*, Kahire 1987; Abdülhüseyn Zerrînküb, *Târîh-i Merdüm-i İrân*, Tahran 1367 hş., s. 382-414; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989, s. 15, 41; a.mlf., "Muh-tacoğulları", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 70-76, 85-86; a.mlf., "Ziyârîler", *İA*, XIII, 622-624; a.mlf., "Sim-cürler", *DİA*, XXXVII, 210-211; C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996, s. 166-167; a.mlf., "On the Chronology of the Later Ziyârids in Gurgân and Tabaristân", *Isl.*, XL (1964), s. 25-34; a.mlf., "Ziyârids", *EP* (İng.), XI, 539-540; Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmânîler Devleti 874-1005)*, İstanbul 2007, bk. İndeks; Hasan Kerîm el-Câf, *Meusû'atü târîhi İrân es-siyâsî*, Beyrut 1428/2008, II, 73-86; Hasan Ahmed Mahmûd – Ahmed İbrâhim eş-Şerîf, *el-'Âlemü'l-İslâmî fî'l-'aşri'l-'Abbâsî*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 486-488; E. L. Daniel, "Ziyârid Dynasty", *Encyclopedia of Asian History*, New York 1988, IV, 313-314; Abdülkerim Özyayın, "Esfâr b. Şîre-veyh", *DİA*, XI, 373-374.

ERDOĞAN MERÇİL

ZİYÂÜLHAK

(ضياء الحق)

(1924-1988)

Pakistan

İslâm Cumhuriyeti devlet başkanı
(1977-1988).

Muhammed Ziyâülhak 12 Ağustos 1924'te Cullundâr'da (Doğu Pencap) doğdu. İlk eğitimini Simla'da aldıktan sonra Delhi'deki St. Stephen College'dan mezun oldu. 1943'te Hindistan ordusuna katıldı. II. Dünya Savaşı'nda İngiliz Hindistan ordusunda Burma, Malaya ve Endonezya'da görev yaptı. Savaşın ardından muvazzaf olarak

Ziyâülhak

orduda kaldı. Hint alt kıtası 1947'de Hindistan ve Pakistan diye ikiye ayrılınca Pakistan ordusunda yer aldı. 1955'te Kuetta subay kolejinde kurmay eğitimi aldı. 1963-1964 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri'nde askerî öğrenim gördü. 1965'teki Hindistan-Pakistan savaşında tankçı birliği kumandanlığı yaptı. 1967-1970 yılları arasında Ürdün kara kuvvetlerinde askerî danışman sıfatıyla çalıştı. 1975'te Mültan bölgesi kumandanlığına tayin edildi. 1 Nisan 1976'da Başbakan Zülfikar Ali Butto tarafından kendisinin daha kıdemli beş generalin önüne geçirilerek genelkurmay başkanlığına getirildi. Mart 1977'deki seçimlerde Butto'nun başarı kazanmasına rağmen Millî Cephe adıyla teşkilâtlanan muhalefetin seçimlerde usulsüzlük yapıldığını öne sürmesinin ardından yaşanan karışıklıklar sırasında Ziyâülhak 5 Temmuz 1977'de ülke yönetimine el koydu ve Butto'yu tutuklattı. Doksan gün içinde seçimlerin yapılacağını ilân eden ve 16 Eylül 1977'de devlet başkanlığı görevini de üstlenen Ziyâülhak, Ekim 1977'de seçim kararından vazgeçtiğini ve ülkeyi kaosa sürükleyen politikacıların yargılanacağını açıkladı. Zülfikar Ali Butto siyasî suikast ve cinayet suçlamalarıyla yargılanarak ölüm cezasına çarptırıldı ve uluslar arası baskılara rağmen Nisan 1979'da idam edildi.

Dindar bir kişiliğe sahip olan Ziyâülhak kendisini milletin hizmetkârı diye nitelendirirdi. İslâm'ın Pakistan'ın temel ve kurucu değeri olduğunu sık sık vurguladı. Cemâat-i İslâmî hareketi ve onun önderi Mevlânâ Mevdûdî'nin desteğini alarak İslâm'ın toplumda daha fazla etkin olması için çalışmalar başlattı. Yönetimin İslâmîleşmesi adı verilen bu süreçte eğitim, hukuk ve ekonomi alanlarında dinî esaslara dayalı bazı düzenlemeler yapıldı. 1979'da yürürlüğe konulan "Hudûd kararâmeleri" ile İslâm hukukundaki had suçlarına ilişkin cezalar kanunlaştırıldı. 1980'de yeni anayasa yürürlüğe girdi. Yargı teşkilâtında yapı-

lan düzenlemelerle 27 Mayıs 1980 tarihinde başşehir İslâmâbâd'da Federal Şer'î Mahkeme kuruldu. İlk, orta ve yüksek öğretime din dersleri konuldu, mevcut olanlar arttırıldı. Ekonomide ve bankacılıkta faizsiz sisteme geçmek için çalışmalara başlandı. Zekât ve öşürle ilgili düzenlemeler yapıldı. Eğitim dili olarak Urduca öne çıkarıldı.

Kâdiyânî cemaatine karşı sert yaptırımlar uygulayan Ziyâülhak 1980'de tamamen kendisinin belirlediği 284 üyeli Meclis-i Şûrâ'yı kurdu. 1980'lerin ortasında tekrar seçim kararı aldı, ancak bundan önce kendi konumunu sağlamlaştırmak amacıyla devlet başkanlığı için referandum yaptırdı ve % 95'ten fazla bir çoğunlukla beş yıllığına devlet başkanlığına seçildi. Aralık 1984'te halk oyuna sunduğu İslâmlaşma programı büyük çoğunlukla kabul edildi. Ertesi yıl sıkıyönetim kaldırıldı ve siyasî partiler faaliyetlerine başladı. Şubat 1987'deki seçimlerde Ziyâülhak'ın adayı Muhammed Han Cüneco başbakan seçildi. Bu arada Cemâat-i İslâmî ile ilişkileri zayıfladı ve cemaat tarafından İslâm'ı siyasî hedefleri için kullanmakla itham edildi. Ziyâülhak bunun üzerine ülkenin güçlü siyasî yapılarından olan Müslüman Birliği'nin desteğini almaya çalıştı. Mayıs 1988'de parlamentoyu tekrar feshedip doksan gün içinde yeni seçimlerin yapılacağını açıkladı. 15 Haziran 1988'de uygulamaya koyduğu Şeriat Kanunu'yla İslâm hukuku Pakistan'ın üst hukuku ve hukuk kaynağı ilân edildi. Fakat Zülfikar Ali Butto'nun yurt dışındaki kızı Benâzir Butto'nun ülkeye dönüşüyle seçimleri yeniden erteledi. Seçim tarihi henüz belirlenmeden 17 Ağustos 1988'de içinde yüksek rütbeli Pakistan askerî erkânı ve Amerika Birleşik Devletleri büyükelçisinin de bulunduğu uçağının şüpheli bir şekilde düşmesiyle meydana gelen kazada öldü. İslâmâbâd'da kendi inşa ettirdiği Faysal Camii'nin haziresine defnedildi. Vefatından sonra "şehidü'l-İslâm" olarak anıldı.

Ziyâülhak'ın İslâmâbâd'daki türbesi ve mezar taşı

İslâm ülkeleriyle iş birliğini geliştiren Ziyâülhak, İran-İrak savaşını durdurmak için girişimlerde bulunmuş, Hindistan'ın nükleer kapasitesine karşı Pakistan'ın da bu alanda gerekli teknolojiyi elde etmesi için gayret göstermiştir. Bir Türk dostu olan Ziyâülhak Türkiye ile çok yakın ilişkiler kurmuş ve her konuda tam destek taahhüdünde bulunmuştur. Ziyâülhak, yönetiminin başlarında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi üzerine Afgan direnişine de destek vermiş, Pakistan topraklarında çok büyük sayıda Afgan mültecinin yaşamasına imkân tanımıştır. Bu süreçte hem Amerika Birleşik Devletleri hem de İslâm ülkelerinin geniş desteğini almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mohammad Zia-ul-Haq, *Introduction of Islamic Laws: Address to the Nation*, Islamabad, ts.; *Zia's Pakistan: Politics and Stability in a Frontline State* (ed. C. Baxter), Boulder 1985; *Shaheed-ul-Islam Muhammad Zia-ul-Haq* (ed. Salem Azam), London 1990; Mushahid Hussain, *Pakistan's Politics: The Zia Years*, Lahore 1990; S. J. Burki – C. Baxter, *Pakistan Under the Military: Eleven Years of Zia ul-Haq*, Boulder 1991; S. N. Kaushik, *Politics of Islamization in Pakistan: A Study of Zia Regime*, New Delhi 1993; Khâlid Mahmûd Ârif, *Working with Zia: Pakistan's Power Politics, 1977-1988*, Karachi 1995; "Zia-ul-Haq", *Encyclopaedia of Muslim Biography: India, Pakistan, Bangladesh* (ed. N. Kr. Singh), New Delhi 2001, V, 522-535; M. Boivin, "Ziyâ al-Hakk", *EI²* (ing.), XI, 518; Azmi Özcan, "Pakistan (Tarih)", *DİA*, XXXIV, 149. AZMI ÖZCAN

ZİYNET

(bk. SÜSLENME; TESETTÜR).

ZOLOTA

Osmanlı döneminde kullanılan bir çeşit gümüş para.

Zolota (isolette) Lehistan'da (Polonya) basılan bir gümüş para cinsidir. Osmanlı piyasalarında XVII. yüzyıldan itibaren yaygın biçimde kullanılmıştır. Zamanla Os-